

ARKEOLOGI I NORR 11

ARKEOLOGI I NORR 11

2009

ARKEOLOGI I NORR 11

UMEÅ UNIVERSITET
Institutionen för idé-
samlingsstudier

UMEÅ UNIVERSITY
Department of
Historical, Philosophical
and Religious studies

Tryckt med bidrag från Vetenskapsrådet

Omslagsbild:

Guldring från Para. Foto: Maria Lindeberg

Utgivare och distribution:

Institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet
SE-901 87 Umeå, Sverige

Redaktör:

Per H. Ramqvist
epost: per.ramqvist@arke.umu.se

Grafisk form, lay-out och omslag:

Per H. Ramqvist

Engelsk språkgranskning

Sees-editing Ltd, UK

ISSN 0284-558x

Tryck:

Original, Umeå
2009

Innehåll

Per H. Ramqvist

Förord v

Sven-Donald Hedman

Gammal-äldre-äldst. Något om
Norrbottens mesolitikum 1

Ola George

Guldålder i Para. Ett folkvandringstida
gravfält vid Ångermanälven 23

Peter Persson

Centralorter i Västernorrland under järnåldern 53

Per H. Ramqvist

Hampnäs-toften. Tradition eller förnyelse? 93

Lars Liedgren & Lars Östlund & Torbjörn Josefsson

Samisk byggnadskultur - timrade kåtor
och exemplet Bläckajaure 115

Anders Huggert

Guldsmide i senmedeltidens Umeå 145

Kaisa Lehtonen

Etukämppä i Euraåminne. En bas för säljagare och
fiskare på stranden till den forntida Paneliaviken 159

Kurt A. West & Rabbe Sjöberg & Runar Nieminen

Stenkompassernas ålder i Österbottens kustlandskap 181

Guldsmide i senmedeltidens Umeå

Anders Huggert

English summary

From written sources it is known that, in the 16th century, goldsmiths were present and thus presumably active in the countryside of West Bothnia (Västerbotten), northern Sweden. 1954 a goldsmith's casting mould from the Late Medieval Period (c. 1350-1525) was found by a peasant ploughing a field in Sörfors village, Umeå parish, West Bothnia. The mould was designed for producing finger-rings and decorative mounts - in a stylistic tradition indigenous to the northwest of Europe. Since Gävle in Gästrikland was the most northerly Swedish town at that time, there was a market for goldsmiths working in the countryside further north. When attempting to explain the presence of medieval silver objects among the Sami population in West Bothnia and Lapland, the goldsmiths in the Bothnian area have to be taken into consideration. Nevertheless, until now scholars have focused on the commercial contacts between Mountain Samis and Norwegians at trading-places in the innermost part of fiords on the Atlantic coast. .

Anders Huggert, Västerbottens Länsmuseum, Gammlika, Box 3183, SE- 903 04 Umeå, Sweden. anders.huggert@vasterbottensmuseum.se

Inledning

Några enstaka gånger har det hänt, att det vid jordbruksarbete i Västerbotten påträffats ett utan minsta tvivel medeltida föremål. Då hemmansägaren Karl Öberg sommaren 1954 plöjde sin åker i Sörfors by, Umeå socken, fann han en gjutform, som visade sig vara avsedd för tillverkning av fingerringar och dekorativa beslag. Gjutformen överlämnades till Västerbottens museum, där den registrerades som deposition nr 228 (Ågren 1954). Längre fram i tiden kunde föremålet skrivas in i samlingen under nr 95 228.

Fyndet ger en antydning om, att det utförts guldsmedsarbete i Sörfors på medeltiden. I föreliggande studie görs en rätt ingående bedömning av de tillämnade gjutprodukternas stil och datering. Vidare undersöks vad skriftligt källmaterial har att berätta beträffande förekomsten av guldsmeder på den norrländska landsbygden, och då i synnerhet den västerbottniska, i sen medeltid och början av nyare tid.

Anders Huggert (f.1944). Tjänstgör sedan 1974 vid Västerbottens museum i Umeå. Var under 18 år läns-museets chef och innehar numera en personlig befattning som forskare inom förhistoria och medeltid. Har varit anställd vid dåvarande Göteborgs historiska museum, Raäl/SHM (Helgöundersökningen), Statens sjöhistoriska museum (Draköundersökningen) och det fristående forskningsprojektet Nordarkeologi. Har även publicerat arbeten inom andra kompetensområden såsom etnologi, numismatik och i viss mån humanosteologi.

Gjutformen

Gjutformen består av ett parallelepipediskt stycke bergart, som mäter 66 x 32 x 16 mm (fig. 1 a-d). Brottytor i ena kortändan och stympade gjutkaviteter visar, att formen ursprungligen varit något längre - närmare bestämt ca. 80 mm lång.

Bergarten är brunaktig till färgen och kan lätt bearbetas med eggverktyg. Det bör vara fråga om en täljsten, även om färgen avviker från den vanligen förekommande grågröna nyansen. Författaren har

Fig. 1 a-b. Gjutformens ena smal- och breddside. Den är 66 mm hög (förstorade ca 40%). Foto: Pekka Nyman, Västerbottens museum.

inte lyckats finna brunaktigt material i täljstensförekomster i det västerbottniska fjällområdet eller i Jämtland och inte heller i norra Halland. Den brunaktiga varianten kanske i stället skall sökas på lokaler i östra Mellansverige?

Gjutkaviteten finns på formens båda breddsidor och den ena smalsidan. Vidare har det tagits upp ett hål från breddsida till breddsida. I den ena brottytan på kortänden märks en antydning till ytterligare ett hål eller en fördjupning. Formen är avsedd för framställning av två

Fig. 1 c-d. Gjutformens andra smal- och breddsida. Den är 66 mm hög (förstorade ca 40%). Foto: Pekka Nyman, Västerbottens museum.

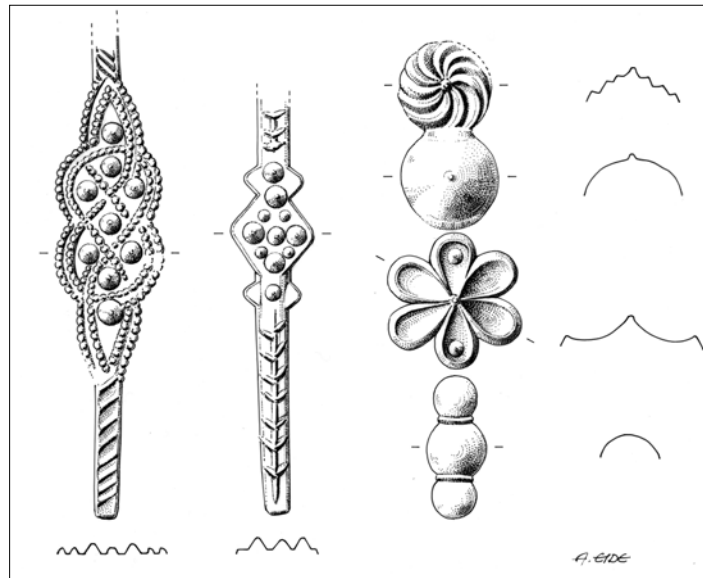

Fig. 2. De gjutna produkterna i plan och profil. Skala 1/1. Ritning: Anders Eide, Stockholm.

typer av fingerring och tre sinsemellan olika prydnadsbeslag (fig. 2). Ringarna är klackformigt utvidgade på framsidan. Där finns på den ena en flätknut av tudelade band och med runda knoppar i svicklarna mellan knutens noder. Ringskenan är utfylld med likformigt snedställda streck - påminnande om en torsion. Den andra ringens framsida har formen av en på hörn ställd kvadrat, med ett något mindre breddat parti närmast intill på var sida. På kvadraten och de mindre breddade partierna finns runda knoppar. Ringskenan upptas i detta fall av ett sammanhängande fiskbensmönster. Prydnadsbeslagen har följande utseende: det ena är i sexpassform, ett annat består av tre välvda partier med mellanliggande lister och det tredje utgörs av två välvda partier, där det ena endast har mittknopp och det andra en i relief utförd virvelfigur - godronnering.

Gjutkaviteterna är mycket stilmedvetet och skickligt utförda. Här och där på formen har någon i sen tid ristat med ett metallföremål.

Datering

Den exakta fyndplatsen för gjutformen har - så här i efterhand - inte kunnat fastställas. Karl Öberg ägde och brukade en gård, som fadern etablerat år 1885. Marken tillhörde tidigare en av byns åtta stamfastigheter, som alla varit i bruk åtminstone sedan förra delen av 1500-talets. Fram till mitten av 1700-talet hade stamfastigheten i fråga beteckningen nr 7 (fig. 3) (Jordeboken 1543; Sörfors 1987:20, 25 och 44). Gjutformen kan - med andra ord - härledas till utpräglad senmedeltida bymiljö.

Stilen på föremålen som skulle gjutas i formen ger ett närmare begrepp om åldern: En i Bohuslän påträffad ring med flätknut och runda knoppar i svicklarna mellan knutens noder kan vara från 1200-talet (SHM 4044). Ringar där klacken utgörs av en på hörn ställd kvadrat/romb, med något mindre breddat parti på var sida, är kända från åtminstone Bohuslän (SHM 3207:1), Västergötland (SHM 16770:11), Östergötland (SHM 21855:1) och Grundsunda i Ångermanland (Grundberg 1996:23). Alla fyra visar på klacken ett ingraverat likarmat kors och det är här tydligen fråga om dateringar i 1200- och/eller 1300-talet. På Sörfors-exemplaret kan klackens större knoppar sägas bilda ett kors. Beträffande gjutformens båda ringar gäller, att de till utseendet är kraftigt stiliserade versioner av det nu redovisade jämförelsematerialet, varför de bör vara klart yngre, således från den senare medeltiden.

I tidsbestämd avbildande konst kan det finnas detaljer, som är till god hjälp då det gäller att bedöma ett medeltida föremåls ålder och funktion. En målning från 1449 av holländaren Petrus Cristus (? - 1472/73) visar Den helige Eligius - guldsmedernas skyddshelgon - i sin verkstad (Hansmann & Kriss-Rettenbeck 1966:fig. 33). På en hylla med färdiga produkter hänger det en nätt penningpung, som på framsidan pryts med tre sexpassformade beslag. En annan sådan genrebild är från 1515 och målad av schweizaren Nicolaus Manuel (1484 - 1530) (Cherry 1992:fig. 21). Här är den helige Eligius i full färd med att bearbeta cuppan på en nattvardskalk, vars fot har den för senmedeltiden vanliga sexpassformen. På arbetsbänken står foten till ytterligare en sådan kalk och på en hylla i bakgrunden syns ett helt färdigt exemplar. Bland guldsmedsvarorna på Petrus Christus' målning märks också det kraftigt godronnerade locket på en behållare för relikier. Lik-

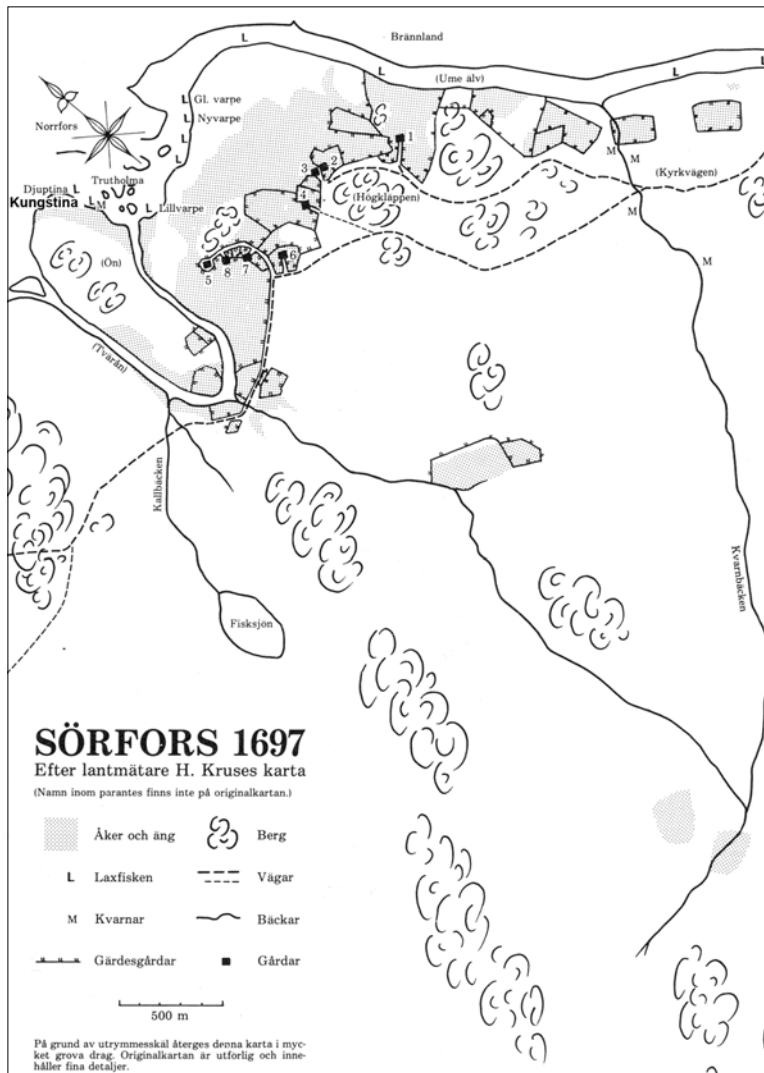

Fig. 3. Skattegård 7 ligger i raden av gårdar i byns västra del. Efter Sörfors 1987.

nande, bulligt svällande, former av virvelmotivet förekom emellertid redan tidigare; här kan nämnas cuppan på den till senare delen av 1200-talet daterade kalkstensdopfunten i Gudmundrå kyrka, Ångermanland (Holmqvist 1939:fig. 5 a-b), samt några till 1300 - 1400-talet daterade knappar i förgyllt silver från ett skattfynd på Gotland (SHM 6347:3-20). En med Sörfors-framställningen nära överensstämmande virvelfigur återfinns exempelvis på takhuven till en i Skåne funnen handlykta, som bedömts vara från 1400-talet (Blomqvist 1969). Ett snarlikt lock har påträffats i London; i lager från ca 1270 - ca 1350 (Egan 1998:172).

Sexpassformen och godroneringen på Sörfors-gjutformen motsäger således inte, den utifrån fingerringarnas utseende gjorda bedömningen, att det här är fråga om ett senmedeltida föremål.

Har guldsmedsarbete utförts i Sörfors på medeltiden?

Enligt Gustav Vasas jordebok (1543) var Sörfors - Soder Forsza - en av de större byarna i Umeå socken. Förutom jordbruket och boskaps-skötseln hade bymännen framför allt det givande fisket i älven att lita till - eftersom byns markinnehav omfattade hela liden ner till älven ägde man, av hävd, också det utanför liggande vattenområdet och därmed fisket. Rikets centrala makthavare betraktade emellertid laxfisket i norrlandsälvarna som en eftertraktad tillgång. Genom ett register från 1500-talet över kyrkogods är det känt, att konung Birger 1316 utfärdat ett skyddsbrev rörande ett laxfiske i Ume älv, vilket var i Uppsala domkyrkas ägo (Olofsson 1962:133). Ett utdrag ur kronans skattebok för år 1413 låter förstå, att en herr Nils Gustafson då hade Umeå socken med laxfisket i förläning. Enligt 1530 års undervisning om rikets ränta bedrevs allt laxfiske i Norrfors för kronans räkning (lägg märke till beteckningen "Kungstina" på 1697 års karta - fig. 3), medan kronan och bönderna ägde hälften var i laxfisket i Klabböle. Samtidigt bedrevs och ägdes fiskena i Baggböle, Brännland och Sörfors helt och hållet av bönderna själva, som hade att betala en årlig laxstadga (skatt) för detta till kronan. Även kyrkoherden i Umeå betalade laxstadga för ett fiske i området (Handlingar 1912:150ff; Prawitz 1952:10f). Då det gällde fiske i strömmande vatten visade kronan särskilt intresse även för arter som ål, sik, id och nejonöga. Det bör ha

rätt ett relativt välstånd i byar där jordbruk och boskapsskötsel kunde kombineras med ett indräktigt fiske.

Självhushållet på gårdarna i Sörfors innebar, att det av de där boende - alltefter insikt och förmåga - utfördes olika slag av hantverk. Vid behov anlätades lejd arbetskraft. Under medeltiden bodde det yrkesmässigt verksamma hantverkare både på landsbygden och i städerna. Bland lanthantverkarna återfinns också guldsmeder. Från kronans sida gjordes det försök att i möjligaste mån få hantverket lokaliserat till städer och det gällde i synnerhet guld- och silversmidet. På 1470- och 1480-talen utfärdades ett antal författningar, som bl.a. gick ut på att guldsmeder endast fick verka i städer och att stockholmsguldsmedernas organisation skulle övervaka verksamheten i rikets övriga städer. Bestämmelserna medförde naturligtvis problem och då i synnerhet beträffande landsguldsmeder i de delar av riket där det inte fanns några städer - som i Norrland. Den längst åt norr belägna staden var ju Gävle, som sannolikt grundats redan på 1300-talet, men som fått stadsprivilegier först 1446. De centralistiska ambitionerna hade förmodligen inte någon större effekt. Landsguldsmeden kunde nämligen för sin bärgning vara tvungen att även syssla med sådant som jordbruk, bergsbruk och köpenskap. Dessutom förekommer det (1573), att överheten beviljar dispens; ger en guldsmed rätt att "bruka sitt guldsmedsämbe på landsbygden och annorstädes, var honom synes" (Lindberg 1964:113). 1577 gjordes ett nytt försök att ställa hela verksamheten under stockholmsämbetets överinseende. Det gällde kvalifikationerna för att bli mästare samt kontrollen av guld- och silvervikter. En särskild ämbetsman hade tillsatts för att ständigt resa riket runt och proba (undersöka) metallhalten i guldsmedernas färdiga alster. Uppgiften var, redan på grund av de geografiska avstånden, betungande. Det låg nära till hands att delegera en del av kontrollarbetet till guldsmeder i regionen; inte oväntat kom detta att gälla både beträffande Norrland och den finska riksdelen. 1583 utställde kronan således ett pass för Lasse Guldsmed, borgare i Gävle, som skulle resa till Norrland och enligt särskild instruktion proba "alla guldsmeders arbete" (Lindberg 1964:143).

Det Lasse hade att kontrollera producerades av guldsmedskollegor boende och verksamma på den norrländska landsbygden och sådana bör det helt visst ha funnits även i Västerbotten. När Johan III i en

skrivelse 1585 driver på om stadsgrundningar i Umeå och Torneå handlar det om att till dem samla landsbygdens köpmän och hantverkare eller ämbetsmän. I sammanhanget nämns särskilt guldsmeder, glasmästare och målare (Privilegier 1939:nr 309). Den 20 december 1588 utfärdar konungen på Uppsala slott slutligen ett privilegiebrev för Umeå stad. Enligt kronans räkenskaper fanns det då 51 landsköpmän i socknen (Steckzén 1922:16; Fahlgren 1970:304). Liksom tidigare riktas uppmaningen om inflyttning till stadsområdet till de köpmän och hantverkare eller ämbetsmän som bodde i Västerbottens södra prosteri - det vill säga hela det nuvarande landskapet Västerbotten. Nu är listan över påtänkta hantverkare och ämbetsmän mer utförlig och i ett särskilt stycke anförs följande: ”Så skal och ickie wara tilstادت någon gryttgiutare, gulsmeth, klensmedh, målare, beltare [gördelmakare] eller andre sådanne handuärkäre och embedtzmän at boo på landzbygden, wthan flyttia in i staden.” (Privilegier 1939: nr 397). Privilegiebrevets löfte om sex års skattefrihet lockade många av de i Umeå socken boende att registrera sig som borgare. Landsköpmännen i de övriga socknarna i det södra prosteriet föredrog emellertid att bli kvar på sina gårdar och, som tidigare, betala köpmanspenningar (skatt) till konungens fogde. Den nya staden förde en tynande tillvaro och 1594, då perioden av skattefrihet löpte ut, fanns där inte längre några mantalsskrivna borgare.

I och med stadsgrundningsförsöket hade de lokala förutsättningarna för utövandet av köpenskap och hantverk självfallet i någon mån kommit att förändras (Huggert 2007). En guldsmed i umeområdet vid den tiden är faktiskt känd till namnet, nämligen Torfast Guldsmed. I ett i Umeå år 1593 daterat, och till fogden i Västerbotten adresserat, brev klagas denne och tre andra personer över, att de inte fick handla med samerna i Umeå lappmark, så ”som de ville och mycket för länge gjort hade” (Nordlander 1990:329). Här lägger man märke till, att guldsmeden Torfast tydligen varit verksam i området redan långt innan beslutet om stadsgrundning och att det för honom nu inträtt en väsentlig förändring, då det gällde möjligheten att bedriva lappmarkshandel. Förändringen bör i grund och botten kunna härledas till åtgärder som från kronans sida vidtagits med anledning av det definitiva beslutet (1588) att låta inrätta en stad. Klagomålet har emellertid direkt samband med lappfogdens verksamhet. Till saken hör,

att det i början av 1590-talet kommit en ny innehavare på befattningen och att denne inte tycks ha skött tjänsten på godtagbart sätt, eftersom landsfogden nu fann anledning att gripa in. Dessutom utnyttjades situationen av främmande landsköpmän (Nordlander 1990:328f; Steckzén 1922:10ff; jfr Fjellström 1962:288).

Det kan - med andra ord - på goda grunder antas, att någon eller några landsguldsmeder varit verksamma i Umeå socken redan under senmedeltiden och att den i Sörfors påträffade gjutformen ingått i en sådan hantverkares utrustning. Guldsmeden kan ha ägt jord och varit bofast i byn eller endast uppehållit sig där temporärt. I båda fallen uppsökte han kunder i de norrländska bygderna. Landsguldsmeden var naturligtvis angelägen att även få tillgodose en efterfrågan från den samiska befolkningens - lappallmogens - sida.

Kronans register över inbetalda köpmanspenningar ger för respektive år besked om vilka som var landsköpmän, var de bodde och värdet på handelsomsättningen i mark räknat. Antalet landsköpmän varierade över tiden och likaså var de hade sin hemvist. För Sörfors vidkommande nämns i 1549 års register en Klemet, som 1554 redovisas under det fullständiga namnet Klemet Olsson. I registret för år 1557 är det i stället en Kristian Klemetsson som bedriver köpenskap; kanske en son till den förre, emellertid förekommer bland byns åbor redan enligt 1543 års jordebok en Kristian Klemen[sson]. Endast någon enstaka gång låter registren förstå, vari köpenskapen bestått; i registret för år 1549 redovisas under Umeå socken en Anders Skräddare och denne förekommer 1554 som Anders Skräddare i byn Stöcke (Fahlgren 1970:303; Nordlander 1990:295, 318).

De gjutna produkterna och kundkretsen

De i gjutformen framställda produkterna harmonierar till typ, stil och motiv med den tidens övriga nordvästeuropeiska produktion. Det märks inte något provinsiellt hos Sörfors-alstren och inte heller något som visar påverkan från samisk slöjdtradition. Kundkretsens efterfrågan har antagligen helt styrts av det som guldsmeden hade att erbjuda inom ramen för sitt gängse sortiment.

Gjutformens ringar och beslag bör ha uppskattats som dekorativa objekt inte enbart utifrån bondesamhällets utan även den samiska kulturens perspektiv. Ingen vet, i vilken utsträckning man också tolkat

Fig. 4. Silverbeslag med virvelfigur på tobakspung från Täsjö i Ångermanland. Undre fotot visar beslagen i detalj. Foto: Pekka Nyman, Västerbottens museum.

tingens inre symboliska betydelse; exempelvis att virvelhjul betecknar solen, uppståndelse och pånyttfödelse, att en ring med flätknut står för ett nära förbund med Jungfru Maria samt att antalet sex symboliserar skapelsedagar, världs- och levnadsåldrar. Ja - vem vet, om inte det sexpassformade beslaget i stället skall uppfattas som en utslagen blomma - en lilja eller ros och i så fall åter en symbol med stark anknytning till Jungfru Maria (Dahlby 1963).

Den här tidigare nämnda fingerringen från Grundsunda bär på skenan inskriften Ave Maria - inledningen till den speciella mariabönen. På samma sätt förhåller det sig med motsvarande ring från Bohuslän och den från Östergötland. Jungfru Maria hade en stark ställning i medeltidens fromhetsliv och det gällde särskilt under decennierna kring år 1500. Detta har avsatt tydliga spår i både kalkmålningar och inventarier i norrländska kyrkor och kan även uppfattas utifrån vissa i mar-ken funna metallföremål. I det samiska kulturarvet kommer Maria till synes först under nyare tid och då genom jojklåtar och ett par beskrivningar från senare delen av 1600-talet samt genom symboler på silverföremål (Fjellström 1962). Sådana uttryck för mariafromhet bland samer kan närmast förklaras genom kyrkans missionsverksamhet under senmedeltiden, men får även ses som resultat av kulturpåverkan i mer allmän bemärkelse - exempelvis i samband med handel.

I de lapska offerplatsfynden förekommer flera olika typer av finger-ringar, bl.a. sådana som består av snodda metalltenar (Serning 1956). Emellertid finns det i dessa fynd inte någon ring som någorlunda liknar de som tillverkats i den nu aktuella gjutformen. Sörfors-ringen med flätknut och runda knoppar påminner i grundformen i stället i viss mån om en typ av ring som var i bruk hos bondebefolkning och samer under nyare tid; nämligen de med breddad platta och ofta även med på plattan vidhängande små ringar. Lappmarkernas äldsta, genom stämpel daterade, ring av det slaget är från Ume lappmark och tillverkad i Umeå år 1831. Enligt Vapstensamen Kristoffer Sjulsson (1828-1908) är detta samehustruns vigselring; den enda typ av ring-smycke som, enligt Sjulsson, förr förekom hos samerna (Fjellström 1962:138f). Ringar som Sörfors-ringen med flätknut kanske - rent av - har en central plats i utvecklingen fram mot sådana vigselringar.

Runda prydnadsbeslag av silver och med virvelfigur förekommer på en tobakspung från Tåsjo socken i Ångermanland (Vbm 26 960). Pungen är tillverkad av åtminstone två typer av läder och det tycks vara fråga om nöt och ren. Sömmarna har gjorts på maskin. Föremålet är rätt slitet och förvärvades till en privatsamling i slutet av 1800-talet. De sju - ursprungligen åtta - beslagen är identiskt lika, har utförts i pressblecksteknik och mäter 1.2 cm i diameter (fig. 4). På baksidan sitter ett stift, som fäster beslaget vid underlaget; stiftet har stuckits genom lädret och sedan böjts åt sidan. Virvelfiguren är ungefär lika

stor som, och påminner till utseendet om, den som finns i Sörforsgjutformen. De sju silverbeslagen kan naturligtvis vara något äldre än själva läderpungen. Ett gängse förhållande då det gäller samers bruk av dräktsilver.

Avslutning

Skriftligt källmaterial låter förstå, att det förekom landsguldsmeder i Västerbotten i början av nyare tid. Fyndet av en guldsmeds gjutform i Sörfors i Umeå socken antyder, att det förekom sådant hantverk på den västerbottniska landsbygden redan under sen medeltid. Verksamheten kan förklaras utifrån det faktum att Gävle då var norrlandskustens enda stad. I forskningen kring förutsättningarna för samiskt silverinnehav under sen medeltid har dessa landsguldsmeders verksamhet hittills inte i tillräcklig utsträckning beaktats. Forskare har i stället rätt ensidigt hänvisat till handelskontakter mellan fjällsamer och norrmän på mötesplatser i de norska fjordbottnarna.

Referenser

- Blomqvist, Ragnar 1969. Handlyktan från Källby. *Kulturen*, 1969:35-40.
- Cherry, John 1992. *Goldsmiths. Medieval Craftsmen*. British Museum Press.
- Dahlby, Frithiof 1963. *De heliga tecknens bemåling. Om symboler och attribut*. Fjärde utökade och omarbetade upplagan. Diakonistyrelsens bokförlag.
- Egan, Geoff 1998. *The Medieval Household. Daily Living c. 1150 - c. 1450*. Medieval Finds from Excavations in London. 6. Museum of London. London: The Stationery Office.
- Fahlgren, Karl 1970. Handel och samfärdsel. *Umeå sockens historia* sid. 299-335 (red. Karl Fahlgren). Utarbetad på uppdrag av socknens kommunalfullmäktige. Umeå.
- Fjellström, Phebe 1962. *Lapskt silver. Studier över en föremålsgrupp och dess ställning inom lapskt kulturliv*. 1-2. Uppsala.
- Grundberg, Leif 1996. Den medeltida hamnen. Maktfaktor i norrländsk samhällsutveckling. *Kulturmiljövård*. 5-6/95:20-29. Stockholm.
- Handlingar till målet mellan Kungl. Maj:t och Kronan, å ena, samt Umeå stad, å andra sidan, m.fl. angående bättre rätt till Klabböle vattenfall*. 1. Umeå 1912.
- Hansmann, Liselotte & Kriss-Rettenbeck, Lenz 1966. *Amulett und Talisman. Erscheinungsform und Geschichte*. München.
- Holmqvist, Wilhelm 1939. Medeltida fynd från Gudmundrå gamla kyrka. *Formvännen* 1939:321-336.
- Huggert, Anders 2007. Undersökningar på platsen för det forna Umeå. *Västerbotten* 4/07:42-50.

- Jordeboken af Västerbotten pro anno 1543.* Se: Nordlander.
- Lindberg, Folke 1964. *Hantverk och skräväsien under medeltid och äldre vasatid.* Verdandi-orientering, 3. Bokförlaget Prisma. (1:a utg. 1947.)
- Nordlander, Johan 1990. *Norrländska samlingar.* Första serien 1-6. Skrifter utg. av Johan Nordlander-sällskapet. 14. Umeå. (Originalutgåvan Stockholm 1892-1905.)
- Olofsson, Sven Ingemar 1962. Övre Norrlands medeltid. *Övre Norrlands historia* 1:123-251 (tiden till 1600). Utg. av Norrbottens och Västerbottens läns landsting, Umeå.
- Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer.* 3 (1560-1592). Utg. av Folke Lindberg. Stadshistoriska institutet. Stockholm 1939.
- Prawitz, Gunnar 1952. *Ett bidrag till fiskeregalets historia i Sverige. Sötvattensfisket i de norrländska kustlandskapen.* Uppsala.
- Serning, Inga 1956. *Lapska offerplatsfynd från järnålder och medeltid i de svenska lappmarkerna.* Acta lapponica. 11. Nordiska museet, Stockholm.
- Steckzén, Birger 1922. *Umeå stads historia 1588-1888.* Umeå.
- Sörfors - en förändringens bygd. Studiecirkeln Sörfors historia.* Sammanställd av Gun-Mari och Martin Löfqvist. Umeå 1987.
- Ågren, Per-Uno 1954. *Skrivelse angående skiffermejsel och gjutform.* Västerbottens museums arkiv, Umeå: dnr 438/54.

Förkortningar

SHM = Statens historiska museum, Stockholm.